

SZKOŁA MISTRZÓW BUDOWY INSTRUMENTÓW LUDOWYCH

edycja 2020

organizator: Instytut Muzyki i Tańca

Przejęcie rzemiosła oraz umiejętności wykonawstwa dud wielkopolskich według mistrza Tomasza Kicińskiego

Wykonanie projektu oraz budowa dud wielkopolskich typu kościańsko-bukowskiego

Mistrz: Tomasz Kiciński

Uczeń: Mikołaj Woźniak

Autor dokumentacji: Mikołaj Woźniak

Bukówiec Górny / Gniezno / Jankowo Dolne – 1.08-30.09.2020

instytut muzyki i tańca

**Warsztaty odbywają się i są współfinansowane w ramach programu
Pracowni Muzyki Tradycyjnej - Instytutu Muzyki i Tańca
„Szkoła mistrzów budowy instrumentów ludowych”**

Spis treści:

1. Wprowadzenie

- Wielkopolska – duma polskiego dudziarstwa
- Dudy wielkopolskie – instrument muzyczny
- Idea wspólnej pracy
- Tomasz Kiciński (Bukowiec Górny) | Mikołaj Woźniak (Gniezno)

2. Opis zrealizowanych warsztatów

- Przygotowanie warsztatu
- Pozyskanie materiałów niezbędnych do budowy instrumentu
- Budowa stroików melodycznych i burdonowych
- Wykonanie tradycyjnej główki "kozy"
- Wytoczenie elementów melodycznych i burdonowych
- Nawiercanie otworów w piszczałce melodycznej ("przebierce")
- Barwienie i lakierowanie poszczególnych elementów
- Praca ze skórzanym workiem: wycinanie | wklejanie elementów | sklejenie | ręczne szycie | konserwacja
- Wykonanie czar głosowych z drewna i rogu
- Wykonanie drewnianej dymki
- Strojenie instrumentu

3. Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

4. Zdjęcia wykonanego instrumentu

5. Realizacja audiowizualna

■ Wielkopolska - duma polskiego dudziarstwa

Wielkopolska jako najstarsza dzielnica państwa Polskiego charakteryzuje się archaiczną i pierwotną kulturą tradycyjną.

Nierozzerwalnym elementem kultury muzycznej regionu są instrumenty dudowe będące jednymi z najstarszych występujących na terenie Polski oraz Europy.

Dudy jako instrument w kulturze europejskiej obecne są od blisko dwóch tysięcy lat. Wiek IX to okres, w którym instrument na stałe zadomawia się w europejskim instrumentarium ludowym, z pewnością także na naszych terenach jak i całej Europy środkowo-wschodniej.

Najstarsza wzmianka dotycząca dud w dawnej Polsce pochodzi z XIV wieku. Ślady dud typu "Platerspiel", a więc konstrukcyjnie bardzo podobnych do wielkopolskich "sierszenek" (najbardziej pierwotnej odmiany dud w polskiej kulturze ludowej) znajdujemy w kościele w Mieronicach (woj. Małopolskie)

Najstarsze przedstawienie instrumentów dudowych w Wielkopolsce znajduje się w Gnieźnie oraz Jankowie Dolnym. Unikatowe na skalę ogólnopolską XV-wieczne kafle gotyckie przedstawiają niedźwiedzia oraz błazna grającego na dudach typu zachodnioeuropejskiego, potocznie zwanych średniowiecznymi.

Najstarszy znany nam dokument traktujący o dudach w Wielkopolsce pochodzi z epoki renesansu.

W XVI wiecznej Wielkopolsce o dudach pisano:

I. "Ale niemasz nad nasze z krzywym rogiem dudy,

Bo te może mieć zawždy y pacholek chudy,

Ale też nie tak napelnia ciche strony ucha,

Jako gdy one puszcza ogromnego ducha".

II. "Temu koziel za uchem z długim bąkiem wrzeszczy..."

Autorem przytoczonych fragmentów jest Kasper Miaskowski herbu Leliwa – Wielkopoleanin żyjący w latach 1553-1622.

Niegdyś dudziarz był szanowanym i poważanym zawodem, według zachowanych dokumentów płacąc jeden z większych podatków. Dudziarz razem ze swoim instrumentem służył miejscowej ludności od wielu pokoleń przygrywając do rozmaitych wydarzeń, jakże istotnych w dawnym porządku społecznym.

W końcu - poważne wesele nie mogło odbyć się bez dudziarza. Historia ta trwała do wieku XIX kiedy to sztuka dudziarska poczęła stopniowo zanikać symbolizując nadejście nowej karty w historii świata - wieku XX.

Dudy występujące w dzisiejszym, wielkopolskim ruchu folklorystycznym to regionalna, XIX-wieczna pozostałość po dawnej świetności polskiej kolebki.

Miejsca w którym Państwo Polskie przybierało formę aparatu państwowego - z czasem liczącego się w ówczesnej hierarchii mocarstw dawnej Europy.

Możliwość zbudowania instrumentu będącego nierozzerwalnym symbolem Wielkopolski jest wyzwaniem, a także powodem do dumy.

■ Dudy wielkopolskie – instrument muzyczny

Dudy wielkopolskie to tradycyjny instrument dęty drewniany zaliczany do kategorii aerofonów stroikowych.

Składa się z następujących elementów:

- piszczałki melodycznej tzw. "przebierki"
- piszczałki basowej (burdonowej) tzw. "bąka"
- skórzanego worka
- ręcznego miecha – tzw. "dymki"

Za melodię odpowiedzialna jest "przebierka" mająca od 7 do 8 otworów.

Wewnątrz niej znajduje się stroik typu pojedynczego charakteryzujący się podobieństwem do stroika klarnetowego.

Piszczałka melodyczna umieszczona jest w drewnianej komorze powietrza tzw. "główce kozy" - często bogato zdobionej.

Piszczałka basowa wydaje jeden dźwięk o stałej wysokości - pełni funkcję burdonu.

Skórzany worek pełni funkcję rezerwuaru powietrza.

Powietrze wtłaczane jest do worka za pomocą ręcznego miecha tradycyjnie zwanego "dymką".

W Polsce do czasów dzisiejszych przetrwało 8 odmian instrumentów dudowych w 4 regionach:

Wielkopolsce, Beskidzie Śląskim, Beskidzie Żywieckim oraz na Podhalu.

W dawnej Polsce znano prawdopodobnie aż 15 odmian tego instrumentu.

Dudy w dzisiejszej kulturze ludowej Wielkopolski funkcjonują w 5 odmianach:

typ bukowsko-kościański | typ rawicko-gostyński | kozioł biały | kozioł czarny | sierszenki

Prócz kozła białego strojącego w Es oraz kozła czarnego strojącego w F dudy wielkopolskie charakteryzują się dwoma rodzajami stroju: As-B oraz cis-d.

Tradycyjna kapela dudziarska z Wielkopolski składa się z dudziarza oraz skrzypka. Skrzypek gra na skrzypcach "podwiązanych", które umożliwiają mu grę w tzw. pierwszej pozycji. W czasach dawniejszych do dud przygrywano na mazankach – pierwotnych, 3-strunowych skrzypcach.

■ Idea wspólnej pracy

Historia poznania się dwóch dudziarzy zaczyna się w stolicy.

Warszawa, Targowisko Instrumentów, rok 2018.

Dudziarz gnieźnieński spotyka dudziarza bukowieckiego w fortecy Kręgllickich.

Okazuje się, że posiada on dudy po ś.p. Leonie Galińskim - gnieźnieńskim dudziarzu, artyście, człowieku skromnym i charyzmatycznym.

Dudy wymagają stosownego remontu, potrzebują nowego życia, które niebawem otrzymają...

Pierwsze spotkanie **przyszłego** ucznia z **przyszłym** mistrzem obfituje w spontaniczną grę w tradycyjnej dla Wielkopolski formule: dudziarz – skrzypek.

Zaiskrzyło!

Po pewnym czasie gnieźnieńskie dudy dostają obiecane – "drugie życie". Mistrz Tomasz Kiciński dokonuje remontu.

Zaczynają się spotkania obfitujące w niezliczone ilości muzycznych improwizacji i muzykanckich opowieści.

Na drodze dwóch dudziarzy pojawiają się życzliwe osoby, które krok po kroku wnoszą coraz to nowe wątki do tej muzycznie obfitej historii.

Tak oto - dzięki jednej z życzliwych osób pojawia się hasło: "Szkoła mistrzów budowy instrumentów ludowych".

"Aplikujemy? Dlaczego nie!"

Kolejnym etapem znajomości stała się budowa dud wielkopolskich typu kościańsko-bukowskiego...

■ **Tomasz Kiciński (Bukówiec Górny)**

dudziarz wielkopolski | skrzypek ludowy | artysta-muzyk | budowniczy dud | renowator instrumentów smyczkowych

Wieloletni nauczyciel gry na dudach wielkopolskich i skrzypcach o stażu gry wynoszącym 38 lat.

Swoją wiedzę przekazywał w Lesznie, Kościanie, Nietążkowie oraz rodzimym Bukówcu Górnym.

Współpracuje artystycznie na wielu płaszczyznach związanych z muzyką tradycyjną oraz folkową.

W budowie dud jest samoukiem, a zmusiło go do tego życie.

Mając wielu uczniów dostrzegł marnujący się talent oraz unikalną szansę na wykorzystanie artystycznego potencjału.

Po zakończeniu edukacji nie każdego stać było na zakup instrumentu.

Wpadł na niekonwencjonalny pomysł, aby uczniowie w czasie edukacji zbierali pieniądze i przekazywali je na fundusz przeznaczony na kupno materiałów niezbędnych do budowy instrumentów.

Uczniowie niejednokrotnie byli świadkami ich budowy jednakże żaden z nich nie posiadał umiejętności wykonawstwa dud wielkopolskich.

Instrumentarium:

dudy wielkopolskie | skrzypce | skrzypce podwiązane

■ **Mikołaj Woźniak (Gniezno)**

dudziarz | muzyk tradycyjny | multiinstrumentalista | odtwórca historyczny | popularyzator historii

Założyciel gnieźnieńskiego zespołu muzyki dawnej Huskarl, z którym gości na licznych festiwalach krajowych i międzynarodowych.

Aktywny uczestnik ruchu rekonstrukcji historycznej w Polsce.

W swojej twórczości oraz działaniach mających charakter popularyzatorski podejmuje próbę przybliżenia ludziom wybranych aspektów życia muzycznego poczynając od średniowiecza do współczesności.

Kontynuator tradycji muzyczno-dudziarskich na wschodnim brzegu Warty oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego w zakresie muzyki dawnej i tradycyjnej.

Instrumentarium:

dudy wielkopolskie | dudy galicyjskie | dudy białoruskie | dudy średniowieczne | dudy szkockie | kozioł wielki | szałamaja | flet prosty | lira korbowa

➤ Przygotowanie warsztatu

- Proces budowy dud składa się z kilku etapów.
- Każdy etap charakteryzuje się nieco innym wyposażeniem warsztatu.
- Warsztat budowniczego dud w początkowej fazie składa się ze stanowiska wyposażonego w odpowiednie i specjalistyczne narzędzia.
- Narzędzia w dużej mierze wykonywane w sposób niekonwencjonalny w zależności od potrzeb.

- Do wspomnianych narzędzi należą m.in.
 - tokarka
 - wiertarka / wkrętarka
 - wiertła ręczne
 - dłuta
 - szydła
 - wybijaki
 - pilniki / tarniki / materiały ściernie
 - imadło / ścisk stolarski
 - kombinerki
 - szczypce / pinceta (pęseta)

Fot. Mikołaj Woźniak

➤ Pozyskanie materiałów niezbędnych do budowy instrumentu

Budowa dud wymaga pozyskania wszelkich materiałów, z których składa się instrument.

Potrzebujemy:

- drewno liściaste (buk / grab)
- drewno owocowe (śliwa / grusza / wiśnia / jabłoń)
- czarny bez, trzcina (potrzebne do wykonania stroików melodycznych i burdonowych)
- wygarbowana skóra bydlęca (bez włosa) bądź skóra kozia/barania

Materiały ozdobne:

- rogi bydlęce
- świńskie kły
- blacha mosiężna
- gwoździe ozdobne (tapicerskie)

Elementy dodatkowe:

nici, dratew, wosk pszczeli, politura

➤ Budowa stroików melodycznych i burdonowych

- Duszą instrumentu dudowego są stroiki wykonywane z trzciny bądź czarnego bzu.
- To one w głównej mierze odpowiadają za dźwięk za w dudach.
- Pojedynczy listek osadzony jest w korpusie drewnianym bądź metalowym.
- Pod wpływem odpowiedniego ciśnienia zostaje wprawiony w drgania i stwarza dźwięk.

- Proces budowy stroika polega na:
 - wykonaniu korpusu w kształcie cylindrycznym
 - obróbce trzciny / drewnianego listka za pomocą pilnika lub noża
 - przytwierdzenia go do korpusu za pomocą nitki

**współcześnie w niektórych przypadkach zamiast nitki używa się syntetycznych materiałów takich jak np. guma bądź taśma*

**ze względu na trwałość brzmienia trzciny / drewniany listek w niektórych przypadkach zamienia się na włókno węglowe lub epoksydowe*

Fot. Piotr Baczewski

➤ Wykonanie tradycyjnej główki "kozy"

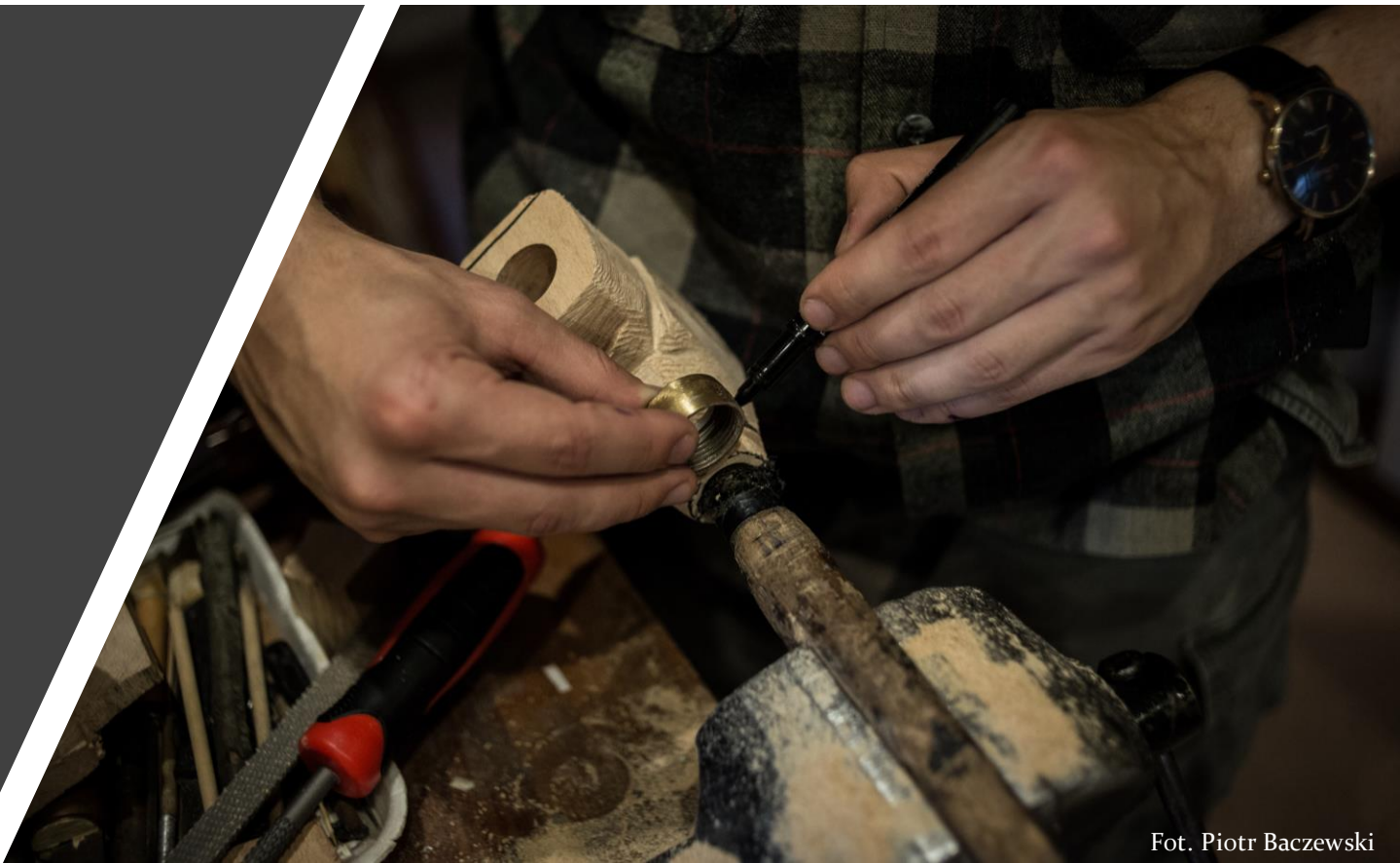
- Tradycyjną główkę "kozy" wykonujemy z drewna najbardziej nadającego się na modelowanie.
- W klocku o odpowiedniej wielkości wiercimy otwory i nadajemy wstępny kształt.
- Następnym krokiem jest osadzenie rogów w formie świńskich kłów oraz drewnianych uszu.
- Kolejnym etapem jest dodanie mosiężnej "skówki" w celu wzmocnienia materiału.
- Następnie rzeźbimy oczy i szlifujemy główkę do pełnej gładkości w celu przygotowania jej do malowania.

Ostatnim etapem jest zdobnictwo polegające na umieszczeniu w główce mosiężnych ozdób w formie mosiężnych blaszek i gwoździ.

➤ Wykonanie tradycyjnej główki "kozy"

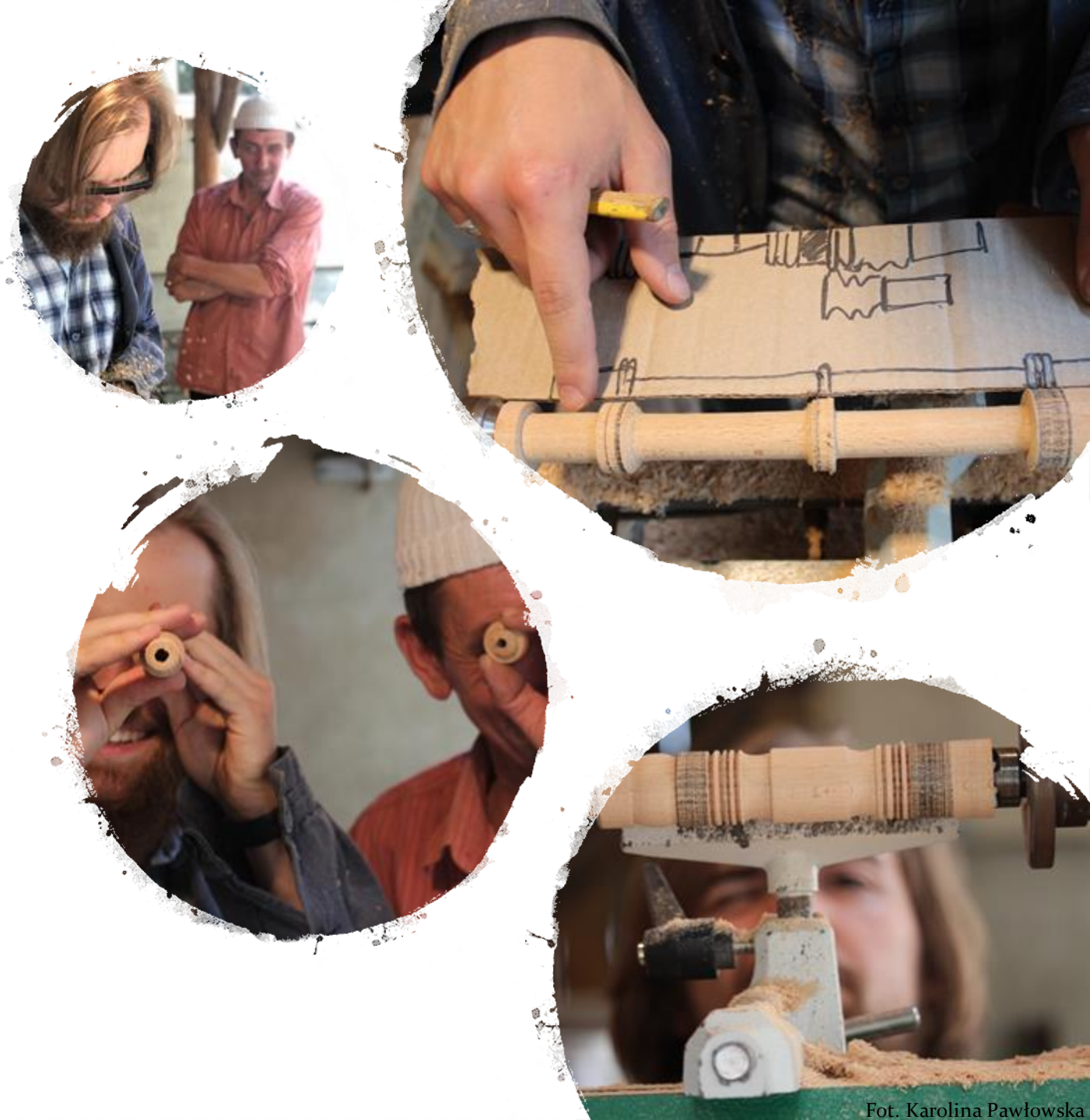

➤ Wytoczenie elementów melodycznych i burdonowych

➤ Wytoczenie elementów melodycznych i burdonowych

- Po przygotowaniu odpowiedniej grubości i długości drewnianych materiałów wiercimy otwory wewnętrzne o średnicy 8 mm.
- Następnie każdy z poszczególnych elementów obrabiamy w tokarce do odpowiedniej grubości.
- Według szablonów cechujemy materiał w celu nadania odpowiedniego kształtu oraz dalszej obróbki.
- Pracujemy przy pomocy dłut, wiertel oraz pilników.
- Estetyka końcowa to wygładzenie oraz wyprofilowanie wytoczonych elementów za pomocą papieru ściernego.

➤ Nawiercanie otworów w pizczalce melodycznej

- Pierwszym etapem nawiercania otworów jest znakowanie pizczalki według rysunku technicznego.
- Następnie wiercimy łącznie 9 otworów:
 - jeden z tyłu
 - sześć z przodu
 - dwa małe po bokach w dolnej części "przebierki"
- Po nawierceniach szlifujemy przy pomocy pilnika każdy z otworów w celu pozbycia się niepotrzebnych fragmentów.

Fot. Dominik Wilczyński

➤ Barwienie i lakierowanie poszczególnych elementów

- W celu barwienia dobieramy odpowiednią bejcę.
- Każdy z poszczególnych elementów tj. róg przedni, piszczałkę melodyczną, spiralę burdonową, wentyle, zawory, dymkę, główkę pokrywamy bejcą kilka razy aby zachować stabilną kolorystykę.
- Następnie odstawiamy do wyschnięcia po czym lakierujemy.

➤ Praca ze skórzanym workiem

- Zaczynamy od nacechowania płatu skóry według szablonów.
- Następnie wycinamy odpowiednie fragmenty na worek, dymkę oraz paski ozdobne do dymki.
- Kolejnym etapem jest wklejanie główki, wylotu burdonowego, wlotu powietrza do dymki tzw. "jabłka" oraz sklejenie worka.
- Prace kończymy ręcznym szyciem worka, jego konserwacją oraz związaniem i stabilizacją za pomocą dratwy wklejonych elementów.

Fot. Dominik Wilczyński

➤ Wykonanie czar głosowych z drewna

- Drewniana czara głosowa składa się z dwóch połówek drewna.
- Najpierw rzeźbimy wnętrze za pomocą dłuta i młotka.
- Następnie łączymy oba elementy za pomocą kleju do drewna.
- Po wyschnięciu obrabiamy zewnętrzną część materiału za pomocą pilnika, tarnika oraz papieru ściernego.

Po obróbce:

- barwimy i lakierujemy drewnianą część
- dodajemy mosiężną "skówkę"
- dodajemy mosiężną czarę głosową przybijając ją gwoździami tapicerskimi za pomocą młotka

➤ Wykonanie czar głosowych z rogu

- Przed przystąpieniem do prac róg należy wygotować w gorącym wrzątku w celu pozbycia się z niego zbędnych zapachów i niepotrzebnej tkanki.
- Po wygotowaniu i wstępnym oczyszczeniu rogu przystępujemy do prac związanych z wykonaniem czary głosowej.
- Róg bydlęcy docinamy do odpowiedniej długości za pomocą piłki do metalu.
- Następnie szlifujemy róg do pełnej gładkości za pomocą papieru ściernego.
- Po skróceniu i szlifowaniu rogu osadzamy w nim mosiężną "skówkę" oraz czarę głosową - również wykonaną z mosiądzu.

Fot. Piotr Baczewski

➤ Wykonanie dymki

- Po doborze odpowiedniej długości drewnianej sklejki za pomocą szablonu odrysowujemy i kreślimy kształt.
- Za pomocą piły tarczowej wycinamy poszczególne elementy.
- Następnie osadzamy mosiężną skówkę, uchwyty do pasków oraz zawór zasysający powietrze.
- Kolejnym etapem jest barwienie i lakierowanie.
- Skórę przytwierdzamy za pomocą kleju oraz gwoździ.

Estetyka końcowa to zdobnictwo.

Używamy do tego gwoździ tapicerskich oraz skrawków skóry, które przybijamy do drewnianej formy.

➤ Strojenie instrumentu

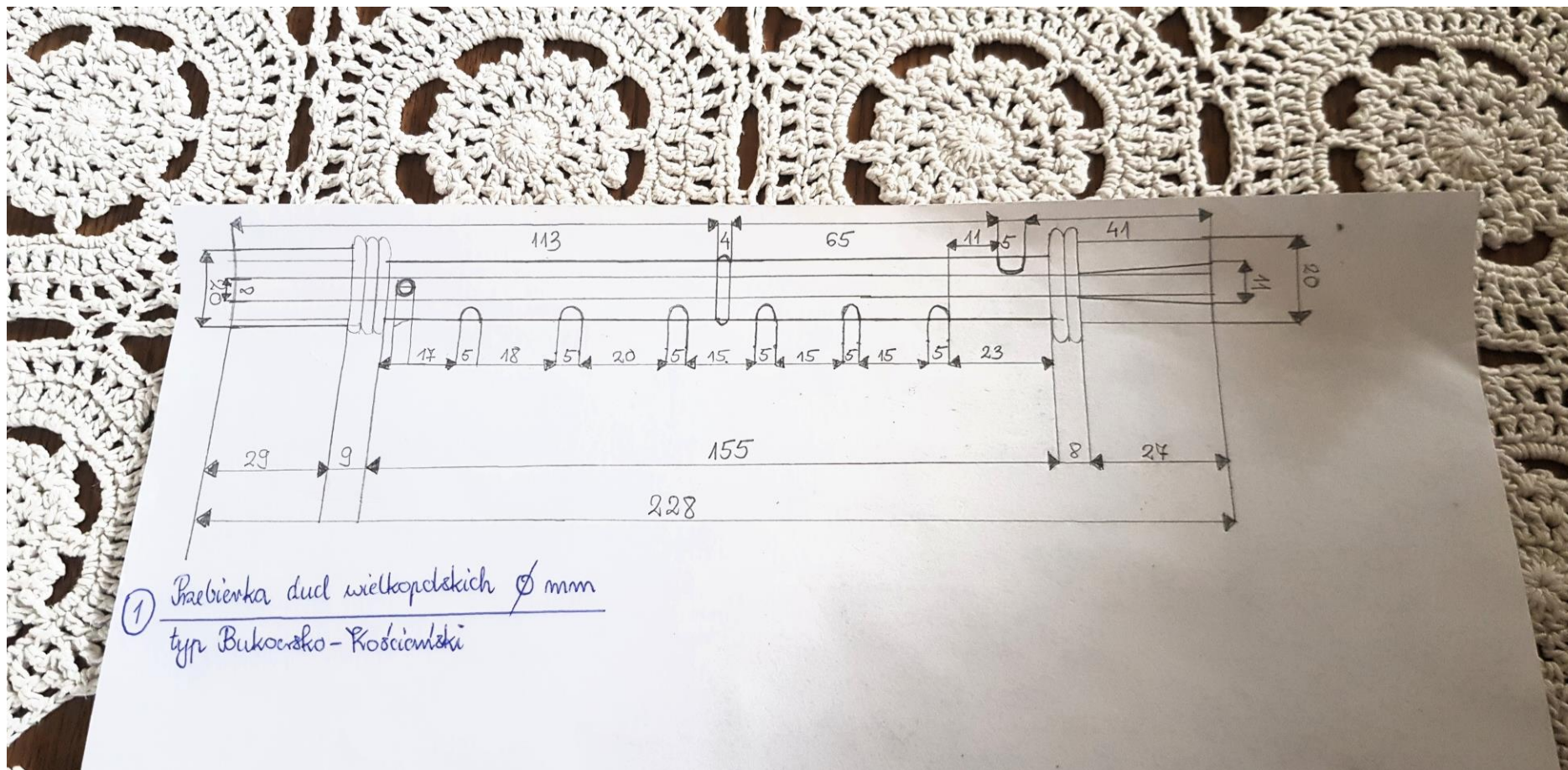
- Po sprawdzeniu szczelności worka i dymki instalujemy spiralę burdonową oraz piszczałkę melodyczną tzw. "przebierkę".
- Przed włożeniem do worka burdonu oraz przebierki sprawdzamy strój i barwę dźwięku.
- Strojenie korygujemy na kilka sposobów:
 - sprawdzamy długość trzciniowego piórka w stroiku
 - sprawdzamy głębokość osadzenia stroika w piszczałkach
 - sprawdzamy grubość trzciniowego piórka (w razie potrzeby skrobimy za pomocą noża bądź piłujemy za pomocą pilnika)
 - w razie potrzeby dodajemy dodatkowy balast w postaci odrobiny wosku pszczelego
- Jest to długotrwały proces, który wymaga czasu oraz cierpliwości - zarówno od budowniczego jak i od grającego.

Może on trwać od kilku do kilkunastu dni.

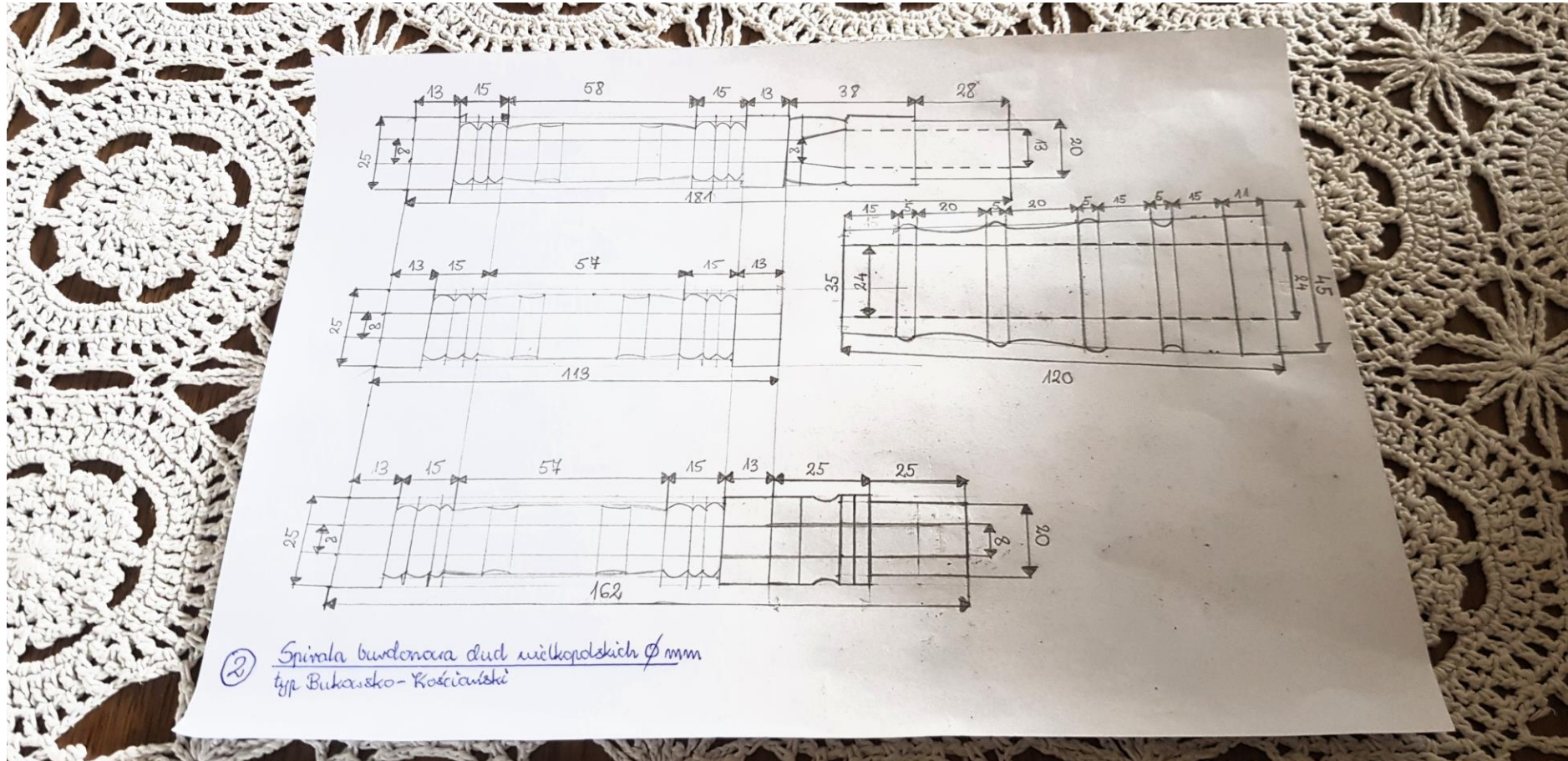
Fot. Dominik Wilczyński

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

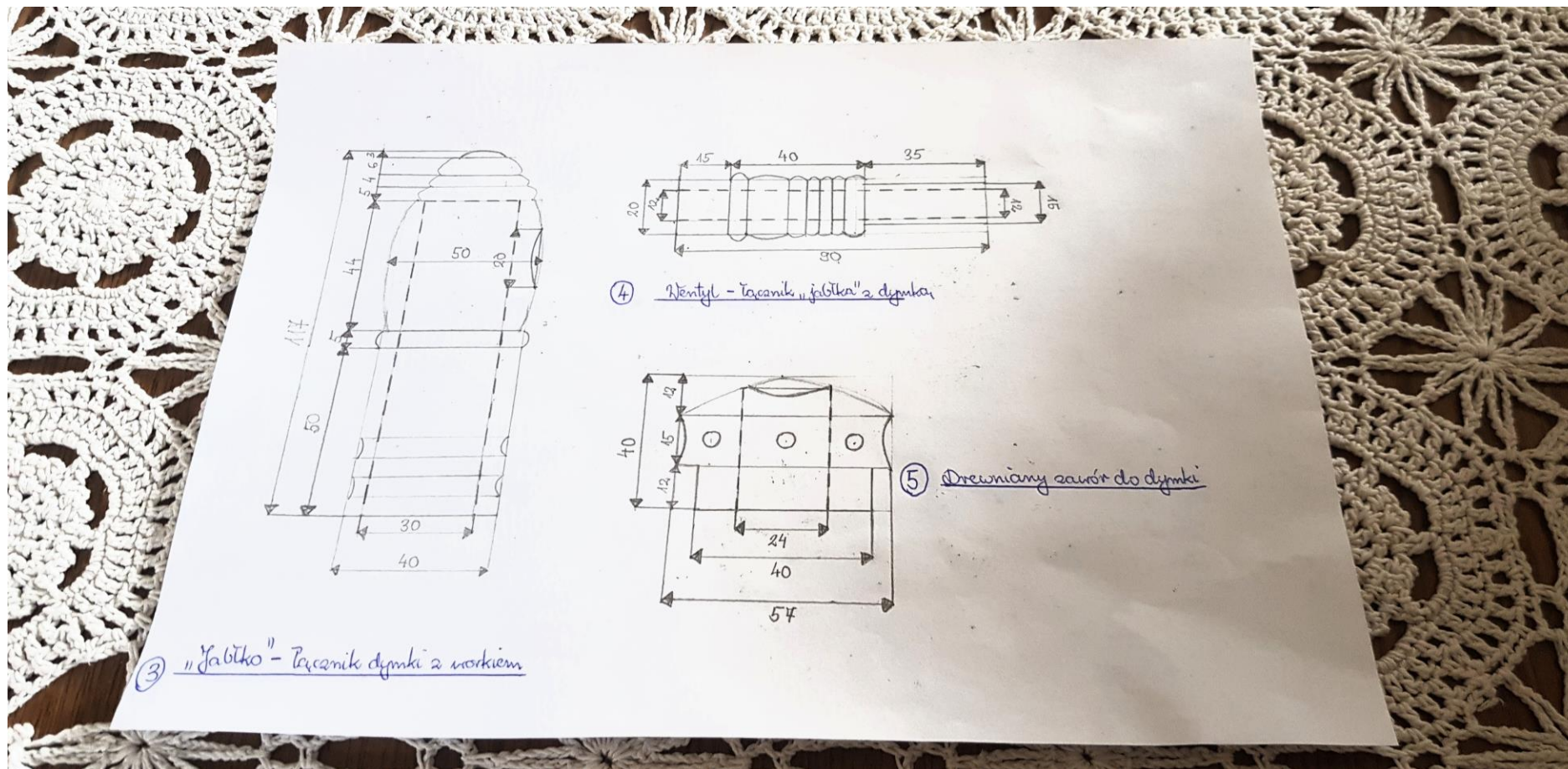
- Piszczątka melodyczna tzw. "przebierka" dud wielkopolskich typu bukowsko-kościńskiego

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

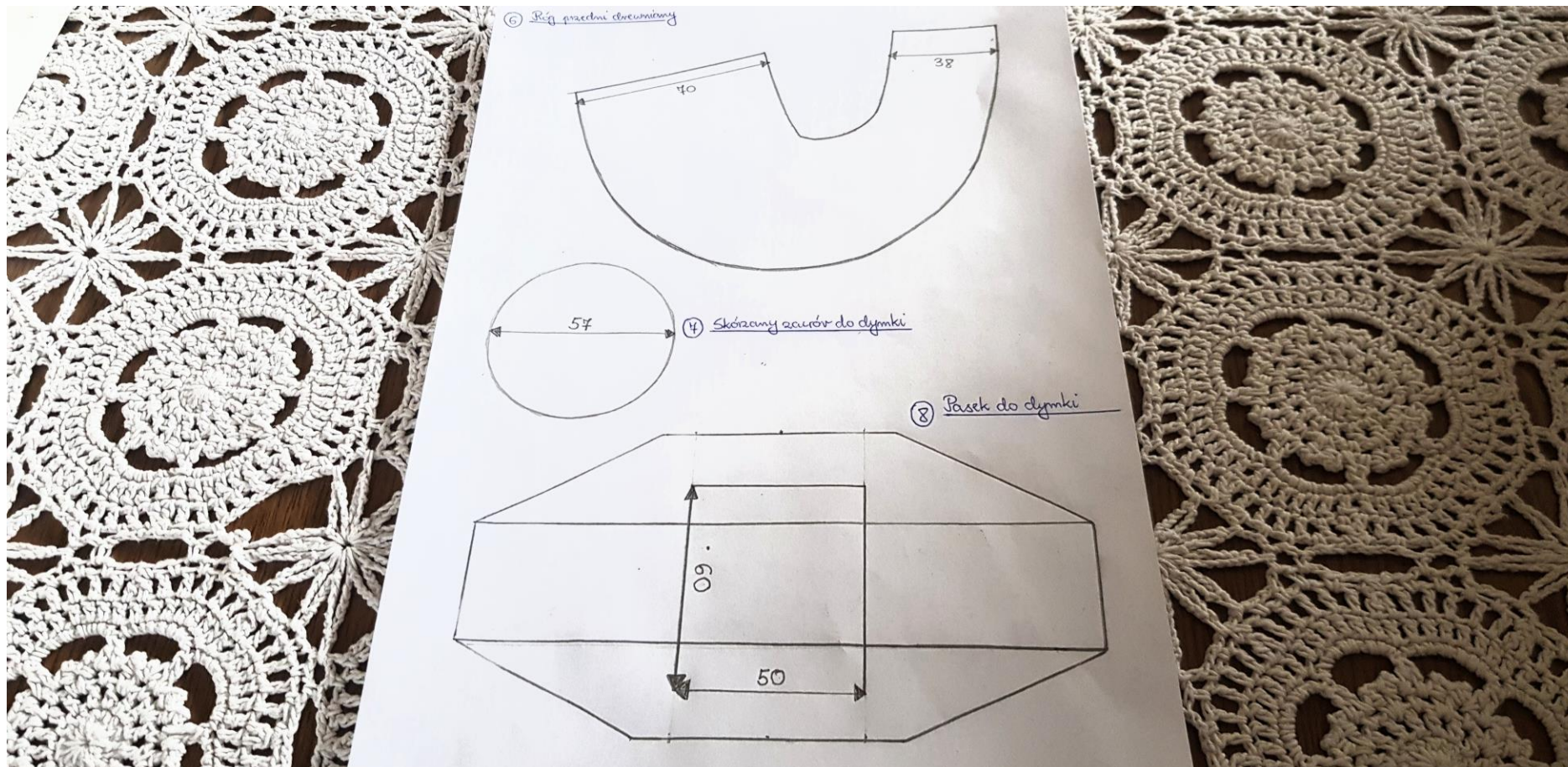
- Spirala burdonowa dud wielkopolskich typu bukowsko-kościńskiego

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

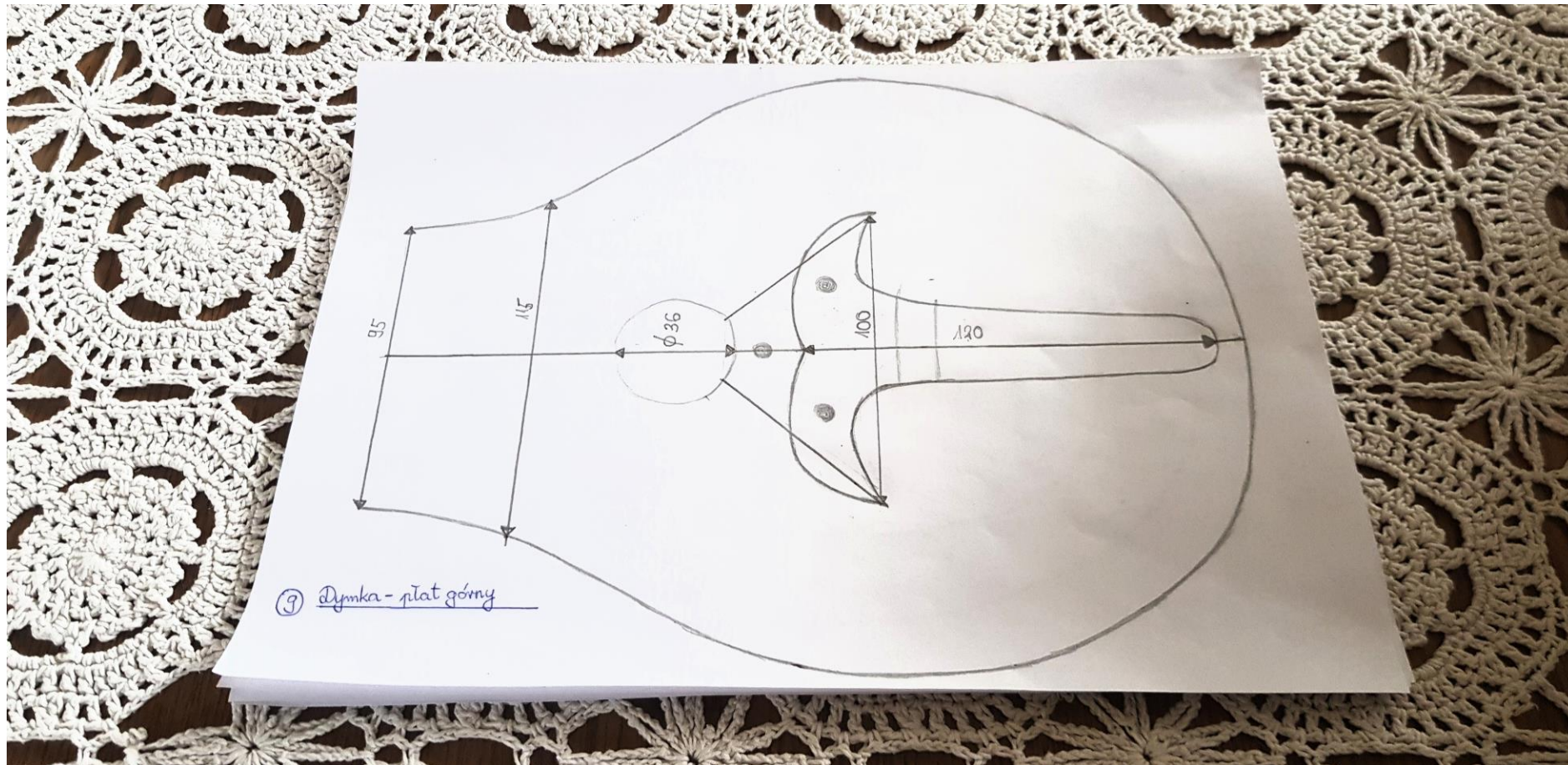
- Łącznik dymki z workiem tzw. "Jabłko"
- Łącznik "jabłka" z dymką tzw. "Wentyl"
- Drewniany zawór do dymki

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

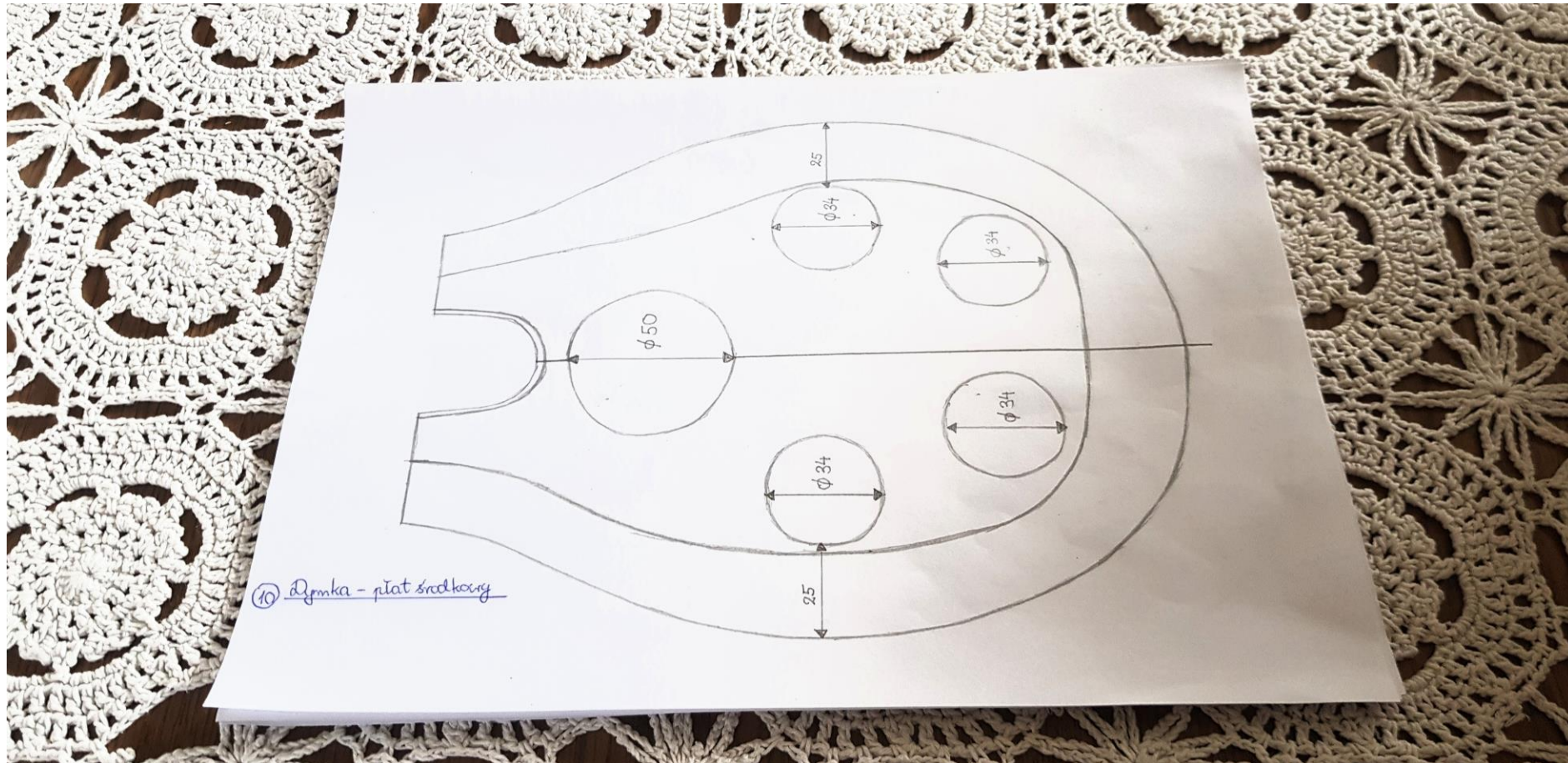
- Róg przedni drewniany
- Skórzany zawór do dymki
- Pasek do dymki

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

- Dymka - płat górny

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

- Dymka - płat środkowy

➤ Rysunek techniczny oraz projekt instrumentu

- Dymka - płat dolny

➤ Zdjęcia wykonanego instrumentu

➤ Zdjęcia wykonanego instrumentu

Fot. Mikołaj Woźniak

➤ Zdjęcia wykonanego instrumentu

Fot. Mikołaj Woźniak

➤ Zdjęcia wykonanego instrumentu

Fot. Mikołaj Woźniak

➤ Zdjęcia wykonanego instrumentu

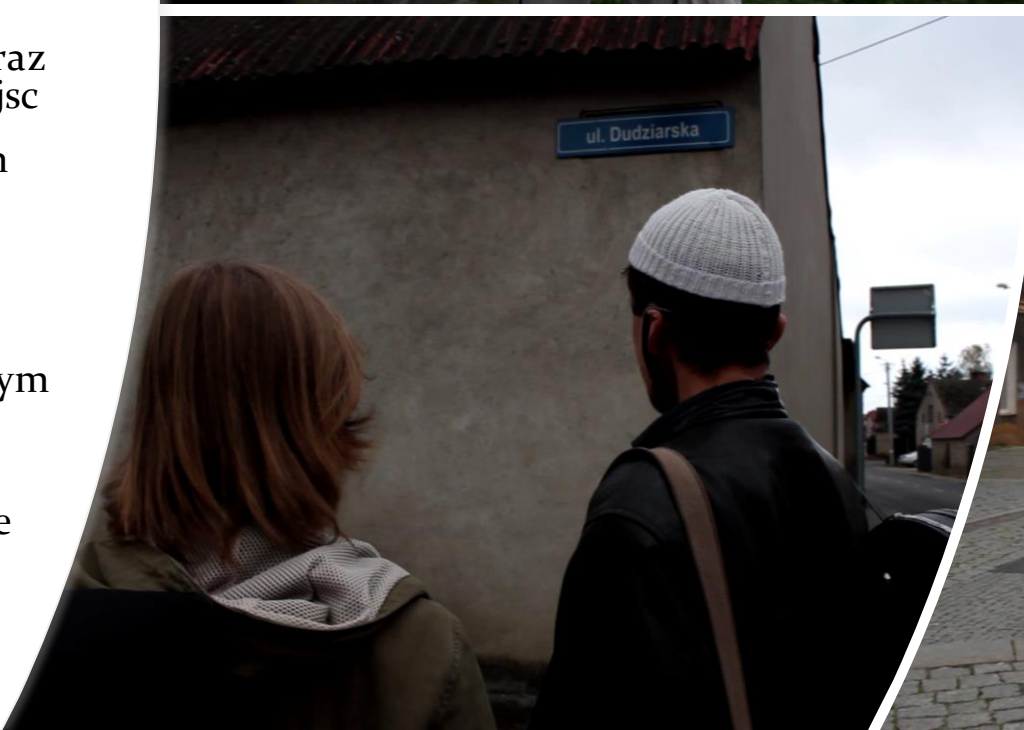

Fot. Mikołaj Woźniak

Realizacja audiowizualna

Tematyka oraz zawartość filmu dotyczy:

- zrealizowanych warsztatów
- historii dud wielkopolskich oraz związanych z nimi osób i miejsc
- okoliczności umożliwiających pracę artystyczną ucznia z mistrzem
- kontynuacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Gnieźnie oraz Bukówcu Górnym
- wykonawstwa tradycyjnego repertuaru dudziarskiego w oparciu o nagrania archiwalne
- promowania i popularyzacji wielkopolskiej kultury dudziarskiej

Autorzy:

Tekst oraz dokumentacja:

Mikołaj Woźniak

Zdjęcia:

Piotr Baczewski

Mikołaj Woźniak

Dominik Wilczyński

Karolina Pawłowska